

Сергій Шевченко

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: РОЗДУМИ НАД ЦІННІСНИМИ ПРІОРИТЕТАМИ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ТЕОЛОГІЇ ДЖ. МАККУОРРІ

У статті розкривається проблема інтерпретації Дж. Маккуоррі ціннісних підвалин християнства відповідно до вимог сучасної реальності. Аналізується питання подолання кризи релігійної ідентичності людини, якому присвячена праця філософа "Принципи християнської теології". Досліджується специфіка синтезу екзистенціалізму та теології.

Ключові слова: екзистенціалізм, теологія, ідентичність, досвід, одкровення, віра, розум, традиції, культура.

S. Shevchenko Identity of man in modern terms: reflections on the value priorities of existential theology of J. MacQuarrie

The article deals with the problem of interpretation J. MacQuarrie value foundations of Christianity, according to today's reality. Examines the question of overcoming the crisis of religious identity of the person is devoted to the philosopher, "Principles of Christian Theology". We investigate the specificity of the synthesis of existentialism and theology.

Keywords: existentialism, theology, identity, experience, revelation, faith, mind, tradition, culture.

С. Шевченко Идентичность человека в современных условиях: размышления над ценностными приоритетами экзистенциальной теологии Дж. Маккуорри

В статье раскрывается проблема интерпретации Дж. Маккуорри ценностных устоев христианства согласно требованиям современной реальности. Анализируется вопрос преодоления кризиса религиозной идентичности человека, которому посвящена работа философа "Принципы христианской теологии". Исследуется специфика синтеза экзистенциализма и теологии.

Ключевые слова: экзистенциализм, теология, идентичность, опыт, откровение, вера, разум, традиции, культура.

Сьогодні багато філософів постулюють думку про те, що динаміка сучасних змін, яка тяжіє до неймовірних швидкостей, ймовірно не дозволить сформуватися стійкій системі цінностей і орієнтирів. Ослаблення соціальних зв'язків, можливість активно жити, працювати, займатися творчістю без підтримки роду, клану, сім'ї, друзів, неминуче будуть сприяти розвитку почуття самотності і пошуку виходу із нього. Подолати окреслену ситуацію допоможе або світова інформаційна мережа, що поєднує інтелекти індивідів (М. Кастельс, З. Бауман та ін.), або трансцендентний духовний орієнтир, що поєднує надраціональні рівні їх свідомості (П. Тілліх, Дж. Маккуоррі та ін.).

Сучасна доба “переоцінки цінностей”, краху “дискурсу Ісуса Христа” формує низку ідентичностей (“плюралізм ідентичностей”). Однак у цьому контексті все виразнішою постає проблема співвідношення цінностей християнського світу зі змінами, що несе глобалізація. Сьогодні в контексті різкої критики теології ведуться численні дискусії щодо призначення віри в наш час. Навіть говорять про подвійну кризу Церкви і богослов'я – кризу актуальності та особистісну кризу, що призводять до кризи ідентичності християнства в цілому (Ю. Мольтман). Цю дилему й намагається подолати шотландський теолог і філософ Дж. Маккуоррі, чітко усвідомлюючи кризу цінностей християнського світу.

У післявоєнний період переважали ті богослови і філософи, які намагалися знайти основу для переоцінки віри в світі, який став невіруючим (за Д. Бонхьоффером). Серед них вирізнялися дві ключові фігури – німецький філософ Мартін Гайдегер, один із засновників екзистенціалізму, і Рудольф Бультман, який прийняв цю філософію як основу для нового підходу в інтерпретації Нового Завіту, назвавши його “деміфологізацією”. Джон Маккуоррі був одним із небагатьох фахівців, які тлумачили, аналізували й трансформували цей останній підхід. Завдяки цьому на Заході Дж. Маккуоррі вважають провідним і найбільш плідним богословом свого покоління, який прагнув бути посередником між християнською вірою і сучасною культурою, зокрема, філософією екзистенціалізму. Його творчий спадок став предметом скрупульозного вивчення таких дослідників, як Ж. Грехем [4], О. Каммінгс [3], П. Молнар [10], Ж. Морлі [11], В. Пердю [12], М. Хендріксон [5] та ін.

Так, Ж. Грехем, звертаючись до християнської доктрини спокути, відзначає важливість переосмислення Дж. Маккуоррі подій, що відбулися 2000 років тому, а саме життя, смерті, воскресіння й

вознесіння Ісуса Христа, для радикальної зміни людської природи сьогодні та іншого ставлення до життя майбутніми поколіннями. Дослідниця у своїй праці зіставляє філософію Дороти Сьолле, Джона Маккуоррі та Карла Барта [4]. М. Хендріксон порівнює антропологічні погляди Дж. Маккуоррі та В. Паненберга [5]. В. Пердю, всебічно й ретельно вивчаючи творчість Дж. Маккуоррі, доходить висновку, що розуміння ним християнської віри й особистості Ісуса Христа співзвучне сучасному католицизму, а його христологія є сучасною формою адопціонізму [12]. Ж. Морлі у своїй монографії відстежує розвиток думки Дж. Маккуоррі від його ранніх робіт, на які значний вплив здійснив екзистенціалізм, до пізніх, уже більш соціально спрямованих на загальнолюдські проблеми та перспективи: від “вузького екзистенціалізму” (його власний вислів) до більш широкого екзистенційно-онтологічного мислення” [11, с. 2]. Як бачимо, дослідники творчості Дж. Маккуоррі розглядають його як теологічні, так і філософські погляди, відштовхуючись, переважно, від його христології. Але практично залишають поза увагою соціально-етичний бік його екзистенціальної теології. Тому метою нашої розвідки є спроба проаналізувати ціннісні домінанти ідентичності сучасної людини, які окреслює у своїх численних працях Дж. Маккуоррі. Адже ситуація розбіжності сенсу духовного самоздійснення особи в сучасну епоху з цінностями суспільства ставить низку невирішених питань, серед яких важливими, на наш погляд, є такі: *по-перше*, треба зауважити, що за наявного у нас знання про екзистенціалістську філософську традицію відсутні глибокі дослідження з такого її важливого новітнього синтезу класичного екзистенціалізму з теологією, як “екзистенціальна теологія” (яку не треба плутати з близьким, але іншим “релігійним екзистенціалізмом”, вивченим, утім, не набагато краще); *по-друге*, сучасна духовно-історична ситуація в Україні, на наш погляд, нагально вимагає фундаментального осмислення релігійного світогляду та вивчення способів його входження до сучасного культурного дискурсу, повернення до питань філософії релігії; і *по-третє*, залишається достатньо сумною ситуація в розумінні теоретико-методологічних підвалин історико-філософських досліджень.

Зазнавши безпосереднього впливу ідей С. Кіркегора, М. Гайдегера та Р. Бульмана, Дж. Маккуоррі у своїх працях [6 – 9] доводить, що криза віри, що супроводжувала ХХ століття, ймовірно, завершиться новим зверненням людини до вищих сил у ще більш

індивідуалізованому варіанті, ніж раніше. На думку Дж. Маккуоррі, у масовому суспільстві, де відчуженість і холодність у відносинах виявляються нормальним вихідним станом, гуманізм, як і свобода, багато в чому виявляються каталізаторами егоцентризму. “Душа західної людини, – як тонко помічає К. Г. Юнг, – не містить у собі ні найбільшої цінності Христа, ні найбільшої антицінності – гріха в повному втіленні, а тому – залишається “порожньою, в ній немає найнижчого і найвищого”, а християнська культура, як наслідок, повна “порожнього блиску” [2, с. 225-228].

Тому власне Ж. Морлі, обстоюючи ідею початкової переваги філософії над релігією, стверджує, що “... екзистенціалізм пропонує чудові можливості для інтерпретації релігії і теології” [11, с. 2]. Дослідниця відстоює позицію, згідно з якою філософія Дж. Маккуоррі являє собою своєрідний процес балансування між екзистенціальною проблематикою та онтологією. І це є вкрай важливою особливістю мислення Дж. Маккуоррі, який намагався, по-перше, продемонструвати недоліки екзистенціалізму, а по-друге – сподівався відшукати та внести корективи в ці недоліки таким чином, щоб вагомість богослов’я не була приниженою, а й надалі залишалася б дохідливо обґрунтованою й відповідно до сучасних реалій сформульованою. У своїх міркуваннях Дж. Маккуоррі відштовхується від трьох основних положень: по-перше, людина є місцем благодаті, яка закладена в саму сутність людського існування, й породжує прагнення “відшукати” Бога; по-друге, Бог, як втілення священного Буття, є милостивим до людини – джерела свого творення; по-третє, причина цього полягає в тому, що буття (автентичне існування) саме і є божественним актом самовіддачі. Наведені основні концептуальні положення філософії Дж. Маккуоррі знайшли своє відображення у відповідних його працях: “У пошуках людства” (1982), “У пошуках Божества” (1984) та “Ісус Христос в сучасній думці” (1990). Ці книги мають фундаментальне значення для розуміння загальної форми мислення Дж. Маккуоррі, і, зокрема, що являє собою кореляція між божественним та людським буттям.

У своїй статті “Паломництво в область теології” Дж. Маккуоррі характеризує свою роботу в період з 1953 до середини 1960-х років, як “моя екзистенціальна фаза”. Праці того періоду, зокрема “Екзистенціальна теологія” (1955), “Сфера деміфологізації” (1960), “Дослідження християнського екзистенціалізму” (вперше була опублікована в 1965 р., але в основному складається з його ранніх

статей), присвячені глибокому аналізу філософії екзистенціалізму, яка в подальшому мала стати засобом оновлення та трансформації християнської теології в цілому. Перед Дж. Маккуоррі постає своєрідна дилема. По-перше, філософ був стурбований тим, що теологія має якимось чином розглядатися більш дохідливо, але це загрожує їй необґрунтованою спрощеністю: тому він досліджує значення екзистенціалізму (можливість його застосування) для з'ясування основних онтологічних припущень богослов'я. По-друге, він констатує, що християнську віру потрібно сформулювати відповідно до сучасної ситуації, і тому – обґрунтовує використання екзистенціалістської термінології для “оживлення богословської мови”. Зокрема, Дж. Маккуоррі спирається на думки М. Гайдегера. Можна стверджувати про своєрідну схожість філософствування обох мислителів, чи швидше спадкоємність. Адже як М. Гайдегер, так і Дж. Маккуоррі вирішували проблеми онтології завдяки екзистенціалістському мисленню. Так ранні роботи обох філософів, які, безсумнівно, екзистенціалістські в методах і змісті, являють собою перш за все спробу розв'язати онтологічні питання (для М. Гайдегера – сутність буття в цілому, для Дж. Маккуоррі – дихотомії буття – Бог) через попереднє дослідження людини (для М. Гайдегера – її автентичного існування – екзистенції, яка стоїть в провітку буття, для Дж. Маккуоррі – людського буття з “відродженою” вірою). Цілком ймовірно, що саме переклад праці М. Гайдегера “Буття і час” (один з найперших і найбільш вдалих на англійську мову), здійснений Дж. Маккуоррі, спонукав його залучити екзистенціалізм до трансформації християнської теології. В цьому плані неоднозначною є відповідь М. Гайдегера на одне із поставлених запитань у журналі “Шпігель” щодо сучасного становища у світі: “Тільки Бог ще може нас врятувати” [1, с. 243]. Можливо саме ця теза “німецького майстра” підштовхнула Дж. Маккуоррі до синтезу екзистенціалізму з теологією. “... Для багатьох з філософських категорій, використаних в цій книзі, – стверджує Дж. Маккуоррі, – я зобов'язаний працям Мартіна Гайдегера. Як мені здається, його спосіб філософствування і концепції, які він розробив, можуть стати підґрунтям для життєздатної філософської (“природної”) теології двадцятого століття, і можуть бути використані в подальшому для артикуляції і з'ясування сенсу християнської істини в сучасний спосіб” [7, с. XIII].

У праці “Принципи християнської теології” (1966) [7], яка принесла йому світову славу, Дж. Маккуоррі, пропонує інтерпретацію

вчення про Бога, яке має стати посередником між істинною християнською вірою та сучасним концептуальним полем раціонального мислення; має гармонізувати екзистенціалізм і ортодоксальну християнську думку, а також дати вичерпну інтелектуальну апологію християнської віри. Водночас мислитель наголошує на тому, що “... Не менш важливим є розширення контактів християнства з іншими релігіями в світі ... для нової відкритості та щедрості духу з боку християн по відношенню до інших великих світових релігій. Я відповідно намагався уявити істинну християнську теологію на шляху мужності, який приведе до такої відкритості” [7, с. XIII]. У цій праці Дж. Маккуоррі прагнув розвивати вчення про Бога навколо гайдегерівського поняття “буття”. У першій частині книги Дж. Маккуоррі, розвиваючи “екзистенційно-онтологічну” природну теологію, спирається на роботи Ж.-П. Сартра і, особливо, М. Гайдегера. Для Дж. Маккуоррі сутність екзистенціального мислення полягає в тому, що воно використовує аналіз людського існування як онтологічний плацдарм для розвитку ідеї про Бога, як “святої істоти”. В його інтерпретації це означає, що сучасне богослов’я не підпорядковується філософії, а бере приклад з досвіду попередників-теологів, використовуючи термінологію екзистенціалізму для вираження віри, яка б відповідала запитам культури нашого часу. Найбільш корисним сподвижником цих ідей Дж. Маккуоррі вважає К. Ранера (проникливого студента М. Гайдегера), констатує те, що лідерство в цій течії сьогодні займають римо-католицькі мислителі, хоча всього десять років тому основний тон задавали такі гіганти протестантизму, як К. Барт, Е. Бруннер та П. Тілліх. К. Ранеру вдалося, впевнений мислитель, напрочуд тонко показати напруженість, яка представляє своєрідну діалектику богослов’я, а саме дихотомію між розумом і вірою, традицією і новизною, авторитетом і свободою тощо. Поряд з К. Ранером для Дж. Маккуоррі взірцевою постаттю в розумінні Нового Завіту залишався Р. Бультман, хоча й розглядав він його погляди досить критично. Людина зможе зрозуміти саму себе, тільки якщо вона виходить за межі самої себе, впевнений Дж. Маккуоррі, цитуючи слова Р. Бультмана: “Питання про Бога і питання про себе є ідентичними” [8, с. 375-376]. Тому Бог, згідно з Дж. Маккуоррі, не є звичайною істотою серед інших істот у світі, а швидше самою можливістю для будь-якого існування. Бог є силою, що “дозволяє бути”. І тут його думка корелюється з терміном П. Тілліха – “мужністю бути” – граничним станом людського буття, в якому цей до-

звіл власне і реалізовується, і набуває нової актуальності.

Власну теологію Дж. Маккуорі визначає як дослідження, в якому шляхом участі в відображенні релігійної віри здійснюється спроба виразити зміст цієї віри найбільш зрозумілою і когерентною, доступною мовою. У “Принципах християнської теології” мислитель виділяє шість чинників, які заслуговують особливої уваги для вирішення поставлених ним завдань. До них він зарахував – досвід, одкровення, Св. Писання, традиції, культуру, розум [7, с. 4].

Досвід з’явився першим в означеному Дж. Маккуорі вище списку не тому, що він домінує над іншими чинниками, як це зазвичай прийнято в так званій “емпіричній” теології, а тому, що, як вважає мислитель, деякий досвід життя не лише передує релігійній вірі, а й мотивує її. У сфері досвіду кожна людина прагне відшукати “сенс”, який становить зміст віри й слугує її закономірним вираженням [7, с. 5]. А явища дійсності втілюються в сенсах, які є складовими не лише окремого особистого досвіду, а й загального досвіду, в якому бере участь все людство. У цій площині, на думку філософа, найвагоміші онтологічні претензії мають бути виставлені релігії. Тут Дж. Маккуоррі глибоко заклопотаний тим, щоб встановити, чи по крайній мірі висвітлити надалі вагомість релігійного досвіду, а не лише християнського досвіду, так як він упевнений, що релігія – первинна модальність досвіду, а християнство є одним із її історичних утворень.

Дж. Маккуоррі звертається до досвіду, який є запорукою істинної, а не формальної реальності. Його переймає саме те, що стосується цієї реальності, а не те, що тримає в собі – “безповітряний світ чистого мислення”. Так, слідуючи за П. Тілліхом, Дж. Маккуоррі виявляє своєрідні особливості релігійного досвіду, який співвідносить його з реальністю поза свідомістю релігійної людини. Згідно з мислителем, існує конфлікт між трансцедентністю та іманентністю Бога. Він відразу ставить питання: чи є спосіб вирішення цього конфлікту? Дж. Маккуоррі вважає, що, сприйнявши активну трансцедентність, кожен у власному людському досвіді зможе відшукати ключ до трансцедентності Бога. Тоді б люди не сприймали божественну трансцедентність як відсторонений та самотній ідеал, а як – активну трансцендентність Бога, тобто в сенсі його здатності вийти за власні межі задля нових цілей. Сам філософ зазначає, що “... мав на увазі конкретний релігійний досвід, і такий досвід, безумовно, важливий. Але теологія спирається на весь

спектр людських переживань, і особливо це стосується світського знання, коли багато людей можуть не мати ніякого явного релігійного досвіду. Теологи звернули увагу на те, що можна було б назвати “релігійними аспектами” в повсякденному досвіді. Зокрема релігійний досвід містить, так би мовити, елементи, які потім можуть бути визнані як дифузно присутні в широкій області досвіду, такі як усвідомлення конечності, свободи тощо ...” [7, с. 6].

Під час побудови богослов'я, доводить Дж. Маккуоррі, обов'язково повинен підтримуватися належний баланс між двома його формоутворюючими чинниками, а саме досвідом і одкровенням. Тому далі у своїй праці Дж. Маккуоррі розглядає поняття “одкровення” як основне джерело богослов'я, а також основної категорія богословської думки. Мислитель обстоює необхідність ідеї одкровення: зазвичай воно сприймається як певний подарунок у вигляді долученості до чогось таємничого, божественного; проте, якщо розглядати його через призму повсякденного досвіду, то одкровення постає як “рух через людину до людини”. Дж. Маккуоррі зазначає, що “... і в примітивних, і архаїчних релігіях особливо, божественне, як вважають, проявляє себе в природі. На більш складному рівні, природа замінюється історією та особистісними відносинами, як локус якому божественне розкриває себе, а в деяких випадках, досвід одкровення повністю інтеріоризований, і божественне зустрічається в глибині людського розуму. У християнській релігії, людина, Ісус Христос є носіями одкровення” [7, с. 7]. Про це чітко йдеться в іншому понятті-чиннику, до якого звертається Дж. Маккуоррі, – Св. Писанні.

“Св. Писання саме по собі не є одкровенням, – зазначає філософ, – але воно є одним з найважливіших способів, завдяки якому громада віри отримує відкритий доступ до того початкового одкровення, на якому ця спільнота була заснована” [7, с. 9]. Для Дж. Маккуоррі розкриття початкового одкровення в нашому сучасному досвіді полягає в єдності та співвідношенні Св. Писання з досвідом святих в “громаді віри”. Тоді Св. Писання оживає, так би мовити, і продовжує в нових сучасних умовах набувати священного змісту початкового одкровення. Мається на увазі той стан, коли ми говоримо про “натхнення” від Св. Писання. Таке натхнення проявляється не в словах (це не “словесне натхнення”), воно встановлюється в контексті всього життя віри в суспільстві. Дж. Маккуоррі наголошує на тому, що в цьому стані, переважно, наша увага спрямована на близьких. Але й у стосунках між близькими

людьми виникають складнощі, оскільки досвід сучасних поколінь цілком не узгоджується з минулим класичним одкровенням, даним в Св. Писанні попередній християнській спільноті. Однак філософ упевнений, що сьогодні повне розуміння цього співвідношення можливе лише у випадку, коли представники християнської спільноти “сформулюють чітке уявлення про структуру життя за вірою”.

Св. Писання, яке спрямоване на розкриття цього в первісному одкровенні, за Дж. Маккуоррі, покликане забезпечувати стабільність і навіть певний вид об’єктивності на противагу примхам індивідуального досвіду в суспільстві: “Св. Писання для співтовариства виступає важливим чинником у підтримці стабільності і відчуття продовження ідентичності в самій громаді” [7, с. 10]. На думку філософа, Св. Писання разом з традицією повинні забезпечувати захист початкового одкровення від суб’єктивістських ексцесів, які виникають внаслідок масового акцентування на позбавленні від цього досвіду.

Водночас мислитель застерігає від абсолютизації Біблії як формуючого чинника в богослов’ї: “... Переконавання, що Біблія є непогрішимою ... вмирає в деяких частинах християнського світу. Як стверджувалося вище, Біблія не є саме одкровення. Християнське одкровення проявляється в людині, а не в книзі” [7, с. 10]. Тому, як вважає Дж. Маккуоррі, критичне вивчення Біблії, і визнання того, що інші чинники теж мають своє місце в богослов’ї, додасть в підсумку більшої справедливості біблійному вченню і не буде суперечити будь-яким раціональним доктринам. А таке критичне ставлення відображає власну відповідальність християнської спільноти перед “образом Біблії”.

Наступним поняттям, яке розглядає автор у “Принципах християнської теології”, виступає “традиція”. Дж. Маккуоррі постулює думку про те, що традиції вже давно стали “яблуком розбрату” в християнській теології, католики вирішили, що одкровення у Христі було передане їм, як в Св. Писанні, так і традиції, а протестанти визнають тільки Св. Писання. “В даний час, проте, – підкреслює теолог, – здавалося б, що багато протестантів готові визнати деяку позитивну роль традиції. ... традиція не конкурент Св. Писання, але є його необхідним доповненням” [7, с. 11]. Тому традиція, як і власне Св. Писання, є ще одним оплотом проти різноманітних проявів індивідуалізму та ентузіазму в області теології. На думку Дж. Маккуоррі, християнське богослов’я не може більше існувати

в руслі попередньої традиції, але це жодним чином не означає відмову від Св. Писання. Адже заперечення фундаментальних християнських доктрин, відмова від віросповідань та інші непопулярні заходи не можуть мати місця у християнській теології, бо вони уособлюють відмову від історії і, отже, становлять пряму загрозу для продовження ідентичності спільноти (як християнської загалом, так і європейської зокрема), в межах якої християнство існує. Але якщо сама традиція стає мертвою, далі розмірковує філософ, то ми отримаємо жорстко фіксоване богослов'ям вираження релігійної віри, яке є так само шкідливим, як і будь-який жорсткий бібліцизм.

Ці зауваження про необхідність нової інтерпретації Біблії спонукали Дж. Маккуоррі шукати дієві засоби для трансформації християнства відповідно до вимог сучасної доби. І цим засобом для філософа стала – “культура” як наступний формоутворюючий чинник його теології: “Якщо богослов'я має бути зрозумілим, воно повинне використовувати мову культури, завдяки якій воно втілюється в життя” [7, с. 13]. В цьому випадку погляди Дж. Маккуоррі знову надзвичайно близькі тілліховій концепції “теології культури”: “...Якщо попит на актуальність і зрозумілість задовольнити, то завжди буде існувати небезпека порушення автономного і навіть суб'єктивного характеру початкового одкровення, але це ніщо в порівнянні з іншою небезпекою – ізоляцією одкровення від всіх контактів з швидкозмінюваними формами світської культури, що зробить його інкапсульованим і відрізанним від усього іншого в житті. Вона не повинна довести неможливість віднайдення шляху між цими небезпечними крайнощами. Але це краще за все можна зробити, якщо ми чесно визнаємо культурний фактор в богослов'ї, і спробуємо впоратися з повним усвідомленням своїх можливостей. Якщо ми намагатимемося виключити цей чинник, то він буде працювати несвідомо, бо це неминуче” [7, с. 15].

Останнім, шостим, чинником, яким завершує логічну послідовність (досвід, одкровення, Св. Писання, традиції, культура) Дж. Маккуоррі, став розум. Зокрема філософ категорично заявляє: “... ми можемо відкинути відразу крайнє богословське положення, яке намагається виключити людський розум взагалі, і покладатися виключно на біблійне одкровення. Таке ставлення видається рівноцінним відмові від будь-яких претензій на те, що теологія є інтелектуальною дисципліною” [7, с. 15]. Тут доречно буде уточнити, що Дж. Маккуоррі мав на увазі конструктивне використання

розуму, завдяки якому дослідник здатен йти до мети, вибудовувати раціональні теорії, або блокувати системи ідей, але робити це не дедуктивною аргументацією, а, насамперед, творчим стрибком, який, так би мовити, інтегруватиме фрагментарні елементи в ціле включно. На думку філософа, “... це можна було б назвати “архітектонічною” функцією розуму, і, здавалося б, мало щось спільне з естетичною чутливістю” [7, с. 16]. Свого часу про це писав С. Кіркегор в ХІХ ст., Д. Бонхьоффер у ХХ ст., а Дж. Маккуоррі на зламі ХХ й ХХІ ст.

Зрештою Дж. Маккуоррі констатує, що в теології іноді раціональні вираження можуть розширити наше розуміння істинної віри й тому людство ніколи не повинне відмовлятися від ідеалу розумної релігії.

Власне тому погляди Дж. Маккуоррі залишаються актуальними в контексті розгляду проблеми загальнолюдських цінностей, їх еволюції та зміни пріоритетів. В умовах кризи сучасної християнської культури досить чимало мислителів, серед яких чільне місце належить Дж. Маккуоррі, бачить в поєднанні екзистенціалізму і теології своєрідну можливість адаптації християнства не лише до реальної ситуації сучасної людини, а й трансформації її ціннісної доктрини для духовної реанімації західного суспільства, що дасть змогу не лише зберегти, а й відродити ідентичність у сучасному західному суспільстві. І, в першу чергу, це стосується християнської спільноти.

Література:

1. Беседа сотрудников журнала “Шпигель” Р. Аугштайна и Г. Вольфа с Мартином Хайдеггером 23 сентября 1966 г. / *Философия Мартина Хайдеггера и современность* / Отв. ред. Мотрошилова Н. В. – М. : Наука, 1991. – С. 233-250.
2. Юнг К. Г. Введение в религиозно-психологическую проблематику алхимии // *Теория и символы алхимии. Великое Делание*. А. Пуассон и др. – Киев, 1995. – С. 215-265.
3. Cummings O. F. *John Macquarrie, a master of theology*. – Mahwah: Paulist Press, 2002. – 152 pp.
4. Graham J. M. *Representation and substitution in the atonement theologies of Dorothee Sölle, John Macquarrie, and Karl Barth*. – New York: Peter Lang, 2005. – 472 pp.
5. Hendrickson M. L. *Behold the man!: an anthropological comparison of the christologies of John Macquarrie and of Wolfhart Pannenberg*. – Lanham, Maryland: University Press of America, 1998. – 104 pp.

6. Macquarrie J. In Search of Humanity: A Theological and Philosophical Approach. – London: Xpress Reprints, 1993. – 280 pp.
7. Macquarrie J. Principles of Christian Theology. – London: SCM Press, 2003. – 560 pp.
8. Macquarrie J. Twentieth-Century Religious Thought. The Frontiers of Philosophy and Theology, 1900-1960. – New York and Evanston: Harper & Row, Publishers, 1963. – 416 pp.
9. Macquarrie J. An Existentialist Theology: a Comparison of Heidegger and Bultmann. – Harmondsworth: Penguin Books, 1973. – 256 pp.
10. Molnar P. D. Incarnation and Resurrection: toward a contemporary understanding. – Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2007. – 418 pp.
11. Morley G. John Macquarrie's natural theology: the grace of being. – Burlington: Ashgate Publishing, Ltd., 2003. – 201 pp.
12. Purdy V. L. The Christology of John Macquarrie. – New York: Peter Lang, 2009. – 345 pp.

Рецензент – доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди **В. В. Шевченко**